

др Борћи Ј. Цаца,
професор Правног факултета Универзитета у Битољу

О СЛОБОДАМА И ПРАВИМА ЧОВЕКА И ГРАЂАНИНА У ЈУГОСЛАВИЈИ

1. Слободе и права човека и грађанина одувек су представљали, а сигурно ће и у будућности представљати интерес не само теорије и науке, већ и још више политике и праксе. Овај интерес мотивишу два основна разлога: *прво*, настојање човека и грађанина да обезбеди достојно и активно место и улогу у друштвеном животу земље у којој живи и у свету, да створи услове за своје лично и колективно изражавање и да избори гаранције за ослобађање од економске експлоатације, политичког угњетавања и страха од насиља носилаца власти; *друго*, настојање сваког организованог друштва, без обзира на његово устројство и однос класа у њему, али у складу са тим устројством и класним односима, да одреди положај човека и грађанина не само у политичком животу земље, већ у свеукупном друштвеном деловању, укључујући и економски, социјални и културни развитак друштва.

Слободе и права човека и грађанина нису предмет и садржина само савремених устава. Интерес филозофа и научника за ове слободе и права јавља се још пре првих писаних уставних докумената, јер је за своју основу имао схваћену потребу да се човек проучава не само као антрополошко, већ и као друштвено биће које живи и делује у једној средини у којој комуницира и у којој се изражава. Развитак друштва и његове организације условљавао је и развитак почетних сазнања о човеку као друштвеном бићу, тако да су она израсла у теорије о слободама и правима човека.

2. Историјска, политичка и научно-теоријска ретроспективна оцена слобода и права човека и грађанина указују на неспорну истину да су се за њих бориле прогресивне снаге сваке земље посебно и човечанства у целини, у сразмери са карактером и реалним интензитетом сваког прогресивног покрета, што је у основи зависило од продукционих и класних односа у одређеним периодима. Ова борба се водила и још увек се води да би се слободе и права извојевали и утврдили у уставима или документима уставног карактера и дејства, а затим да би се остваривали у реалном животу.

3. Све велике револуције у историји, као и сви савремени напредни покрети у свету прокламују људске слободе и права као своја програмска и идејна опредељења, схватајући их као елемент политичке де-

мократије, без које нема остваривања ни људске личности нити друштвеног напретка. То је разлог што су људске слободе и права неспорна основа колико за изражавање личности толико и за друштвени прогрес. Оне су, надаље, реалан инструмент за спречавање доминације експлоататорске владајуће класе у политичком животу и економском положају човека. Њихова реалност и остварљивост отварају перспективу и човеку и друштву.

Међутим, остваривање људских права и слобода данас у највећем броју земаља карактерише изразита противуречност и несклад између уставних начела и норми, с једне и њиховог реалног остваривања, с друге стране. Овај несклад се изражава не само у томе што се прокламиране слободе и права не остварују у њиховој свеукупности и једнако и равноправно, већ се оно онемогућује или спречава било политичким средствима било репресијом. Зато се са основном констатује да се људске слободе и права налазе у кризи и поред многих декларација и прокламација, уставних принципа и норми. Ову кризу условљавају одсуство светске и општељудске солидарности; узајамне негативне и негативне оцене стања у земљама са различитим друштвеним уређењем; неефикасност механизма Уједињених нација у остваривању њених начела, аката и докумената иако су прихваћени од свих њених чланица; недовољни интерес науке и теорије да проникну у суштину ове кризе и да научно аргументовано и теоретски основано објасне разлоге ових стања и нарочито да укажу на излаз из њих, као и одбојни однос носилаца власти и политике према захтевима маса за доследну примену и остваривање извојеваних и признатих слобода и права.

Ова стања нису и не могу бити проблем појединца, поједине земље или групе земаља. Она су проблем човечанства, јер без реалних, остварљивих и оствариваних људских слобода и права оно стагнира и назадује, враћајући се у тамне периоде историје када је свака слободоумна мисао, свака напредна идеја, сваки захтев за друштвеним прогресом били инквизиторски прогањани и кажњавани. Због свега овог кризна стања у домену слобода и права човека не могу остати трајна карактеристика човечанства. Гаранција за то је пре свега марксизам у који је његов творац Карл Маркс, унео веома лудичне идеје о људским слободама и правима, њиховим економским и политичким основама и њиховом остваривању, а затим социјализам који је постао реалност у не малом броју земаља и према којем је усмерен највећи број земаља ослобођених колонијализма као израза економске експлоатације и политичког угњетавања.

4. Земље које су оствариле социјалистичку револуцију неопозиво стоје на поставкама марксизма да нема социјализма без људских слобода и права и да нема ових слобода и права без социјализма. Суштина ових поставки се састоји у императиву за потпуном усаглашености између прокламираних и признатих слобода и права и њиховог остваривања. То значи да социјалистичко друштво мора човеку и раднику обезбедити гаранције за његову економску, политичку, социјалну и културну сигурност.

5. Однос социјализма према људским слободама и правима треба и мора највидљивије да се изрази у социјалистичком самоуправном друштву, полазећи од неспорне чињенице да нема стварног социјализма без

самоуправљања и да реалног самоуправљања нема без социјализма. У овој узајамности социјализма и самоуправљања лежи и основа за животно и делотворно остваривање људских слобода и права. Реално остварљиве и оствариване слободе и права чине суштину самоуправног социјализма, јер се само на тај начин остварује ослобођење човека.

Посебно значајна карактеристика људских слобода и права у социјалистичком самоуправном друштву је што се у њему проширују и обогаћују класичне политичке и личне слободе и социјално-економска права увођењем нових слобода и права, а затим што све слободе и права добијају нову садржину, шире димензије и обим. На ово упућује следећа мисао Едварда Кардеља: „Социјализам отвара и мора да отвори перспективе неупоредиво ширих демократских права и слобода него што их је икада успоставио буржоаски парламентарни систем. Не негирајући значај класичних, традиционалних грађанских слобода и права, наше друштво учинило је огроман корак напред у односу на та права тиме што је битно ојачало друштвени положај радног човека, тј. огромне већине људи у друштву, посебно у процесу друштвене репродукције и у управљању човека својим животом и својом судбином. Уз класичне слободе и права, социјалистичка самоуправна демократија успоставља и обезбеђује пре свега слободу човека да у највећој могућој мери он сам — у условима и односима узајамне зависности, међусобне демократске одговорности, солидарности и равноправности са другим људима — управља својим интересима, што у суштини и јесте истинска људска слобода”(1).

Ова идејна и политичка опредељења југословенског самоуправног социјализма представљају основу за остваривање људских слобода и права у објективним и реалним условима и могућностима. То је основ за закључак да се политички систем социјалистичког самоуправљања у Југославији у домену људских слобода и права одликује свеобухватношћу и садржајношћу, али и реализмом према политичким и економским условима. Зато апсолутно остваривање свих слобода и права, нарочито оних који зависе од материјалних могућности друштва, не може се очекивати у сваком моменту. Ово, између осталог, и због чињенице што самоуправљање није постигло свој крајњи домет и што су унутрашње противуречности социјалистичког друштва у изградњи и разлике у плурализму самоуправних интереса објективни параметри пуног остваривања људских слобода и права. Према томе, делимично или нецеловито остваривање извесних права човека и грађанина није резултат њиховог усклађивања или ограничавања са стране неке силе и власти отуђене од друштва и радника, већ је последица објективних услова. Превазилажење ове последице може се постићи само даљом изградњом социјалистичког друштва на основама друштвене својине средстава за производњу и развојем самоуправљања као друштвеног и продукционог односа, што води ка даљем продубљивању и развоју социјалистичких самоуправних друштвених односа. То значи да раскорак између прокламираних слобода и права и пуног остваривања појединих од њих, не произлази из антагонистичких интереса носиоца власти и народа, јер та власт реално произлази и припада народу, радним људима града и села и радничкој класи у целини.

(1) Едвард Кардељ, *Правни развоја политичког система социјалистичког самоуправљања* Београд, Комunist, 1977 год., стр. 102.

6. Посебна карактеристика људских слобода и права у Југославији је њихов дубоко хуманистички карактер, који изражава суштину социјалистичке самоуправне демократије у којој је највећа вредност човек. Утврђујући основе неприкосновеног положаја човека заснованог на друштвеној својини и на самоуправљању радника у производњи и расподели друштвеног производа у друштвеној репродукцији у целини, уставни систем Југославије забрањује и проглашава противуставним и незаконитим све облике појединачног, групног и друштвеног деловања који могу угрозити или довести у питање ове основе, па према томе и људске слободе и права. То је смисао уставне гаранције да се слободе и права зајемчени уставом не могу одузети ни ограничити и да се остварују на основу устава, с тим да се само законом може прописати начин остваривања појединих слобода и права и то једино када је то уставом предвиђено или када је неопходно за њихово остваривање.

Људске слободе и права у Југославији нису апстрактне категорије и нису саме себи циљ, те не смеју бити злоупотребљаване нити се могу остваривати независно од дужности грађанина. Битан предуслов за њихово остваривање је њихова узајамност са испуњавањем дужности у зрштву у коме се она остварују. Ове дужности у нашем систему, чак и када се указују као класичне и традиционалне дужности, карактеришу садржине које одговарају социјалистичким самоуправним друштвеним односима, што се посебно изражава преко дужности свакога да поштује слободе и права других и да свако одговара за испуњавање ове дужности. Зато, у нашем систему не могу постојати слободе и права без дужности, као што се не могу прописивати само дужности без слобода и права.

Дубоки смисао и крајњи циљ идејних опредељења и уставног израза људских слобода и права и обавеза човека и грађанина да испуњава своје дужности, јесте ослобођење рада путем којег се остварује ослобођење личности и свеукупне радничке класе. Овај смисао и циљ су основа за активни положај сваког радника, сваког радног човека и сваког грађанина у политичком систему социјалистичког самоуправљања. Због тог и таквог положаја Устав СФРЈ и републички и покрајински уставни деловима који се односе на слободе и права и дужности човека и грађанина, добијају карактер својеврсне повеље којима радни људи и грађани Југославије истовремено утврђују своје слободе, права и дужности и преузимају обавезу да сами стварају услове за њихово целовито остваривање и испуњавање.

7. Допринос академика Јована Борђевића у области људских слобода и права уопште, а посебно у уставном систему Југославије многостран је и многострук, дубоко садржајан и продуктоуљен, научно и теоретски заснован, инспиративан и усмеравајући.

Ванредан познавалац политичког и уставног система и један од њихових утемељивача у Југославији, прожет сазнањем о демократији и посебно с социјалистичкој демократији као јединој основи за признавање, поштовање и остваривање људских слобода и права, професор Борђевић је у свом ванредном научном и наставном опусу све своје идеје о слободи и социјализму и о слободи у социјализму засновао на човеку као слободном ствараоцу. Прихватајући институционалне облике друштвеног и политичког деловања као нужни инструмент организованог друштва, он их је истовремено негирао као начин ограничавања слободе деловања чо-

века. Њихову оправданост проф. Борбевих је потврђивао само под условом ако произлазе и ако потврђују демократију и демократизам.

Као непосредни и један од најактивнијих учесника у идејном и нормативном уобличавању југословенских устава, проф. Борбевих је увек уносио нове идеје о људским слободама и правима осмишљавајући њихову социјалистичку самоупавну садржину на основу марксистичке науке, што се изражава и следећим његовим ставом: „Историја устава у Југославији прихвата и потврђује Марксову идеју да је устав 'самоодређење народа' и да су, према томе, социјализам и уставност неодојиви од положаја, улоге и вредности човека и грађанина, а тиме и од слобода и права који му морају бити не само загарантовани (правно) већ и обезбеђени у животу (социолошки). Ближа и објективна научна анализа овог подручја уставности показала би сталан напор да се политичко ослобођење и економска еманципација потврде и изразе и кроз проширивање и гарантовање индивидуалних и колективних слобода и права. У том смислу могло би се говорити да устави Југославије садрже елементе једне савремене, претежно социјалистичке демократске концепције о човеку и његовим слободама и правима”(2).

Разматрајући и политиколошки и социолошки оцењујући раскорак између опредељења појма слободе и њеног остваривања у пракси, проф. Борбевих, са њему својственом ерудицијом темељитог научника, сматра „да је слобода освојена и истицана у теорији и политици као основа вредности човека, људског друштва и цивилизације”, али истовремено истиче крајњу неопходност јединства између речи и акта, форме и садржине слободе, те констатује: „Слобода тражи искреност према њој, односно према себи и другоме. У области науке она претпоставља превазилажење вербалних нејасноћа, као и двосмислености у њеном схватању и остваривању. Двосмисленост и нејасноће нису пријатељи слободе. Када говоримо о слободи, морамо имати у виду проблем друштва и његове структуре, државе и власти, аутономије, самоуправљања и одговорности, а изнад свега, схватање и дефиницију социјализма и човека”(3).

Разматрајући Марксов прилаз слободи човека, проф. Борбевих даје темељну анализу његових схватања, да би закључио: „За превазилажење противречности које објективно настају у процесу класне борбе, људске слободе и права су нужно и политички пре средство за учвршћење основа социјалистичког друштва, него што треба да буду објект укидања и ограничавања. Само злоупотреба слободе на политички организован начин може дати повод да се слободе привремено ограниче и то не само онима који их злоупотребљавају. Ово ограничавање погађа одговорност за живот и рад у социјалистичком друштву, али и суштину и функцију слободе и права”(4).

8. Изложени општи приказ слобода и права човека и грађанина у југословенском социјалистичком самоуправном устројству, које имају своју основу у актима Другог заседања АВНОЈ-а и нарочито у декларацијама и резолуцијама земаљских антифашистичких већа народног ослобођења федералних јединица Југославије донетим у току народноослободилачке борбе и социјалистичке револуције, показује истовремено посто-

(2) Јован Борбевих, *Социјализам и слобода*, Београд, Просвета, 1982 год., стр. 12.

(3) *Ibid.* стр. 14 и 15.

(4) *Ibid.* стр. 9.

јаност у њиховим основама и прогресивну еволутивност у њиховој садржини и остваривању, на основу стваралачке примене марксистичке науке саобразно особеностима социјалистичке изградње земље и идејној и политичкој, научној и теоретској мисли Југославије. Осцилације у практичном остваривању људских слобода и права не могу *a priori* бити ни осуђиване ни оправдане, јер би то било супротно реалним животним условима и стварним могућностима. Њихова објективна оцена — политичка и научна — треба да представљају допринос за целовиту усаглашеност нормативног и стварног, као циљу којем стреми социјалистичко самоуправно демократско друштво.

SUMMARY

ON FREEDOMS AND RIGHTS OF MAN AND CITIZEN IN YUGOSLAVIA

In the article *Of Freedoms and Rights of Man and Citizen in Yugoslavia* the author points out that they are a steady value and interest of theory and science, politics and practice in the past, today and the future. In regard to this, emphasis is put on the struggle of progressive forces in the world for the establishment and realization of human freedoms and rights as elements and confirmations of democracy and democratic relations in society.

Particular accent is put on the class character of human freedoms and rights based on Marx's views on socialism and freedoms, especially on the unconditional liberation of labour as a road to liberty of man.

The author deals with the incompliance between the normative and real in the realization of human freedom and rights, showing not only the subjective relations toward them, but also the objective conditions and real possibilities for their total realization, concluding that the realization of human freedoms and rights in the world are in a state of crisis.

In regard to Yugoslavia, it is pointed out that as a particular feature of human freedoms and rights their wider encircling of content, broader dimension and larger scale in comparison with the classic freedoms and rights and their deeply humanistic character, which all is the result of the socialist self-management system in which socialist self-management democracy is the form of political establishment of the country. Also, it is noted that there exist new rights which derive from social ownership and self-management as a social and reproductive relation, as well as the position of man in a society established on these values.

The article stresses the contribution of Academy member prof. dr Jovan Đorđević in the origin, formulation and theoretical, scientific and political explanation of human freedoms and rights in general, and particularly in the constitutional system of Yugoslavia.

The author concludes that the objective evaluation of the situation in Yugoslavia in the realization of human freedoms and rights should contribute to the creation of further conditions for a complete compliance of the normative and the real, which is the final goal of a socialist selfmanagement society.

RÉSUMÉ

SUR LES LIBERTÉS ET DROITS DE L'HOMME ET DU CITOYEN EN YUGOSLAVIE

Dans sa contribution sur les libertés et droits de l'homme et du citoyen en Yougoslave, l'auteur indique qu'ils représentent une valeur durable et un intérêt constant de la théorie et de la science, de la politique et de la pratique dans le passé, dans le présent et dans l'avenir. On souligne aussi la lutte des forces progressistes dans le monde pour l'établissement et la réalisation des libertés et des droits humains en tant qu'élément et confirmation de la démocratie et des rapports démocratiques dans la société.

On met un accent tout particulier sur le caractère de classe des libertés et des droits humains basé sur les points de vue de Marx sur le socialisme et la liberté, et surtout sur la libération inconditionnée du travail en tant que voie unique pour la liberté de l'homme.

L'auteur se penche sur la disharmonie entre le normatif et le réel dans la réalisation des libertés et droits humains, il témoigne outre le rapport subjectif envers eux, de même les conditions objectives et les possibilités réelles pour leur réalisation complète, disant en conclusion que la réalisation des libertés et droits humains dans le monde se trouvait en état de crise.

En ce qui concerne la Yougoslavie, on souligne comme caractéristique spéciale des libertés et droits humains, leur contenu plus large, volume et dimension plus grandes par rapport aux libertés et droits classiques et leur caractère profondément humanitaire, ce qui est le résultat du système socialiste autogestionnaire dans lequel la démocratie socialiste autogestionnaire est une forme de structure politique du pays. On indique de même les nouveaux droits qui résultent de la propriété sociale et de l'autogestion en tant que rapport social et de production, ainsi que la situation de l'homme dans la société basée sur ces valeurs-là.

Cet ouvrage souligne particulièrement la contribution du dr Jovan Đorđević, professeur et académicien, à la conception, formulation et explication théorique, scientifique et politique des libertés et droits humains en général et particulièrement dans le système constitutionnel de Yougoslavie.

En conclusion, l'auteur constate que l'estimation objective de l'état de la réalisation des libertés et droits humains en Yougoslavie doit contribuer à la création des conditions pour l'harmonisation complète du normatif et le réel, ce qui est l'ultime objectif de la société socialiste autogestionnaire démocratique.